

ALFÖLDY JENŐ
Az elhivatottság ára

Sokszor idézzük Tamási Áron szavait az *Ábel*-trilógiából: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”.

Csanádi Imre költészetében az *otthon*- és a *hazafogalom* különböző fokozatait figyelhetjük meg.¹ Korai verseiben fölméri a családi lak és a szülőfalu környezetét s a tágabban vett, a látóhatárig terjedő szülőföldet. Gimnáziumi éveinek helyszínét, a Zámolytól tizenöt kilométerre fekvő „mostoha várost”,² Székesfehérvárt is beleérti e fogalomba; beleérti a Vértestől a Velencei-tóig, a megyeszékhelyig és a környező településekig elnyúló természeti és megművelt tájat s az embereket. Körülbelül ilyen kiterjedésű az a vidék, amelynek szülőttei, ha megszűnik idegenben összetalálkoznak, akkor a *földim* titulussal illetik egymást. Közben arra készült, hogy betöltse értelmiségi hivatását. Művelődése révén térben és időben kitágult előtte a haza és gazdagabb tartalommal telt meg a nép, a nemzet és az emberiség fogalma, s a korábbi *szülőhaza* mellett a *nemzethaza* is körvonalazódott költészetében.

A *Hazátlan* (1938) azt a sorsválasztó és sorsdöntő pillanatot ragadja meg, amelyben a fiatal költő elkezdi vándoréveit, idegen tájakra és ismeretlen emberek közé vetődik, s az otthon szerény bizonyosságát a rengeteg titkot rejtő, tág világ bizonytalanságára cseréli. A vers hangneme önironikus, és az önvádat szinte az önostorozásig fokozza. Csanádi lelki alkatából eredő és neveltetésénél fogva puritán erkölcsű, tisztességére kényes ember volt, de utolsó nyári vakációjára idején (évvesztesként csak 1939-ben érettségizett)

megsejtette, hogy mennyi kísértés, választási kényszer és veszedelem várja az ismeretlenségben. Rettegett az elkallódástól éppúgy, mint az otthonvesztéstől. Ráadásul a valamivel korábbi *Ifiúr* (1938) szerint megérezte, hogy az öreg zámolyiak már nem tartják maguk közül valónak: a könyveket bújó, diáksapkás, városias viseletű fiú hiába ejti úgy a szót, ahogyan „más parasztok” – törekvéseiben és magának való modorában újabban mégis úrfélét, idegent orron-

tanak. Még nem ért el semmit, a szellemi élet még sehol nem fogadta be, diákoskodása még belépőnek is kevés ahhoz, hogy a polgári körök befogadják – de már elszakadt régi sorsosaitól; a falusiak hűtlennek, tán árulónak is nézik, s most lebeg az űrben, mint Ádám a *Tragédia* űrjelenetében.

Összetett érzést fejez ki ez a vers nagy művészi erővel. A költő egyrészt ki akar emelkedni a szülőfalu meghaladott szellemi környezetéből, másrészt jól sejtí, hogy hosszú-hosszú időre, talán örökre elveszti az otthon melegét, azt, amit egy jóval későbbi versében, az *Elsőszobában* (1963) majd gyermekkorára „fölperszelt édené”-nek nevez. Nagyralátó költői céljairól nem mondana le semmiért, de a *Hazátlanban* (éppúgy, mint az 1940-es keltezésű *Zámoly fölöttben*) mintha megfelelkezne céljairól, és csak a bizonytalan jövőre gondolna, szívében a semmibe ugrás riadalmával.

Fontos a *Hazátlan* helye az életműben. A kis dal a szülőföldet szivárványként átívelő nagyobb kompozíció, az *Egy forráshoz* (1942) ellenverse. Amaz összefoglaló képével a költői küldetést köti össze – a *Hazátlan* pedig az otthonvesztéssel az elbitangolást. Az *Egy forráshoz* mintáját Csanádi nép-nemzeti költészetünk klasszikusaitól, Petőfitől és Tompa Mihálytól vette, a *Hazátlant* pedig egy régi népdal mintájára írta. Látjuk majd, milyen fontos helye van Csanádi értékrendjében az otthonnak. Olyan versek jelzik ezt még évtizedek múlva is, mint a *Hazát keresőben* (1965) vagy az *Ötven körül* (1970). Az otthon, a haza jelentőségét soksorosára növeli a hadifogság idején tragikus elszakadás – a sok szép versre ösztönző téma ezért csendül fel a legmélyebbről fakadóan a *Berdicsevi nyírfákban* (1945).

A *Hazátlan* azzal emelkedik az életutat kirajzoló „kismesteri” alkotások fölé, hogy megmutatja, miként szervesülhet avatott kézen a népdal a személyes érze-

CSANÁDI IMRE

Hazátlan

*Szakadóban szép hazámból –
 vagyok vétkes fiad, Zámoly;
 rád gondolok, orcám lángol,
 keserű könnyem aláfoly.*

*Látom, leszek bitang legény –
 akármerre nézhetek én,
 hazát többé nem lelek én,
 haza se hazamegyek én.*

*Hazátlanul csatangolok,
 szeretimmal bolondulok,
 sok buta dologba fulok,
 kárhözatra elindulok.*

1938

1 A költő életművén végigvonuló otthonmotívumról figyelemreméltó esszét írt Varga Domokos: *Csanádi Imre honja e hazában*. In: *Íróiskola*, Hét Krajcár, 2001. Ld. még: *Másodvirágzó*, 256–261.

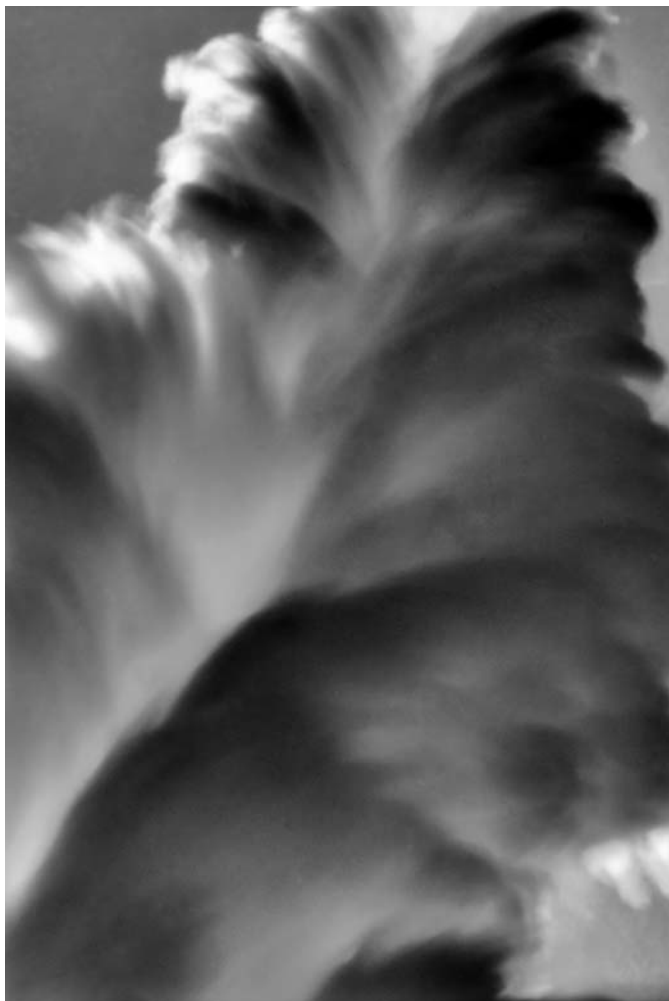
2 Csanádi 1987-ben válogatást jelentetett meg Székesfehérvárra utaló verseiből *Városom – mostohám* címmel. E művek főként nyolcévi diákoskodásáról, „komisz teleiről”, rossz emlékü albérteleiről és kamaszsóvárgásairól, valamint a tüzéraktanyában töltött, megpróbáltatásokban ugyancsak bővelkedő katonaeveiről szólnak.

lemmel, gondolattal. Az *Elindultam szép hazámból* kezdetű, XVII. századból eredő népdal éneklője nem csupán „elindul szerencsét próbálni”, mint a mesehősök, hanem bujdosó is lehet, aki az idegen hódítók és a reménytelen kallódás előtt menekül messze földre otthonából. Az *Elindultam szép hazámból* peregrinus diákdalként, mesterlegény-dalként is népdal; Kodály Zoltán a *Mátrai képek* közé sorolta.

Ha összevetjük a dalt népköltészeti mintájával, akkor megállapíthatjuk: míg a régi változatban a szülőháza elvesztése miatt tört rá a bánat az éneklőre, addig a *Hazátlan* keserősége kettős tudatból táplálkozik. Egyrészt furdalja a lelkiismeret a vers hősét, amiért hűtlen lesz a szülőhazához (ezért az önvád: *vagyok vétkes fiad, Zámoly*), másrészt, mert idegen világ várja, és a sorsa várhatóan a katasztrófaké lesz (ezért a balsejtelmű *hazát többé nem lelek én*). A harmincas években az ifjú költő részben azért vesztette el otthonát, mert kinőtte, részben pedig azért, mert Fehérvár félig már elvette tőle – csak a tanítási szünetekben térhetett

haza. Jószerivel az egyik hazátlanságból tart a másik hazátlanságba – helyzete ezért tragikus, kilátástalan. A *bitang* jelző érthető a pásztornyelv *elbitangolt, elkószált, eltévedt* értelmében is, de az éber stílusérzékű költő a *sehonnai* fogalmára is szívesen rájátszik. A mű ösztönzői között sejtem József Attila *Tiszta szívvel* című versét suhancos, jövőt kockáztató elszántságával (a *hazátlan* szó egybecseng a *Nincsen [...] hazám-mal!*), noha Csanádi hangja kevésbé hetyke, s több benne a büntudat (József Attilánál az majd az utolsó évek verseiben erősödik fel). Fölsejlik József Attila népköltészetből vett mottó-verse is: „Aki dudás akar lenni, / Pokolra kell annak menni”. A *kárhozatra elindulok* merészsége, némi közvetettséggel, a *pokoljárás* elszánt vállalkozására is utal, nemcsak a nyájtól való elbitangolásra.

Nem arról van szó, hogy ő minek tartja önmagát, s nem arról, hogy a „hazátlan bitangok” közé akar sülyedni, hanem arról, hogy önhibáján kívül minek tartják majd őt az otthoniak, s talán majd a most még ismeretlenek is az új környezetben. Ha arra gondolunk, hogy mi minden várt rá a katonai szolgálat és a hadifogság során, s később is milyen sokáig érezte magát hazátlan-

nak (lásd az említetteken kívül a *Tréfa* [1945], vagy a *Hányódva-vetődve* [1962] című versét, vagy az idősen úgyahogy meglelt otthonáról tudósító zuglói verseket a hetvenes évek elején), akkor bizony végzettszerűen működött az előérzete. A „bitang”, mint már mondtam, nemcsak kívülről jövő vádként értendő, hanem az önféltetés szavaként is – ezért oly differenciált a vers érzelmi anyaga, noha formája épp oly egyszerűnek tetszik, mint modellje, a hazavesztésen kesergő népdal.

Az ars poetica-szerű Csanádi-versekhez képest a *Hazátlan* a küldetés szubjektív oldalát, a személyes veszteséget nyomatékosítja. Nem áldozatról beszél, amit dicsőséggel kárpótolhat, hanem kockázatról. Vigasztaló, bátorító elemek föl sem merülnek, mégis vállalja a kiszámíthatatlan jövőt. Az egyetlen húron megszólaltatott kis dal a XVII. századi bujdosóéneke édesbús melódiájára hangszerelve a hivatással járó *erkölcsi veszteség* esélyét latolgatja ritka őszinteséggel. Nem életről vagy halálról, nem boldogulásról vagy boldogtalanságról, hanem csakis az *elkárhozásról* beszél, összekapcsolván a hazavesztés esélyével. Az erkölcsi veszteség a költői szándékok megvalósulatlanságával következhet be: amellet, hogy otthonalanná válik, el is kallódhat – önazonossága forog kockán. A hivatástudat belső parancsát már nem vonhatja vissza: tudja, mivé akar válni, de (pártfogó ismeretségek híjával) nem tudja, mivé lesz. A záró sor egyértelművé teszi, hogy nincs visszaút, de döntését a biztos

vereség tudatában is meghozta a beszélő: *kárhozatra elindulok*. A belső feszültség a vers végéig sem oldódik föl. Ha visszafordulna a hivatása által kijelölt úton, akkor sem tehetné jóvá az otthon elhagyását: *haza se hazamegyek én* – lélekben megváltozott, vágyai és céljai véglegesen kiszakították az egykori közösségből. Ha „megtérne”, sem a régiék nem fogadnák vissza maguk közé, sem ő nem érezné többé magát hozzájuk tartozónak. Olyan utat választott, amelynek végén a cél bizonytalan, de a kiindulóponton nincs visszatérés.

A szóismétlést – különösen az olyan patetikus szavakét, mint a *haza* – általában stílushibának véljük, de ebben a rövid versben bravúrnak érezzük a szó ötszöri, halmozásszerű használatát. Titka, hogy nem ugyanaz a szóalak tér vissza, hanem különféle jelentésárnyalatú származékai. A stilisztika a közös tövű, de különféle változásokkal való szóismétlést nevezi *figura etimologicának*. A *haza se hazamegyek én* sorban például egészen mást jelent a *haza* szó, mint a *hazát többé nem lelek én* vagy a *hazátlanul csatangolok* sorban. Amott irányt, emitt helyet és fogalmat jelöl. Az is igaz, hogy a népi hazafogalom, a „szűkebb *haza*” – jószerivel a családi otthon – áll a középpontban, s nem a tágabb „*nemzethaza*”. Költői szerencse (és persze lelemény), hogy a *Zámoly* és a *hazám* szó alliterációszerűen összecsend: a szülőfalu neve maga is a hazafogalmat sugallja. A falunév eredetével kapcsolatos

mondának külön verset is szánt – a *Zámoly fölött* (1941) a szülőhazával való „elszámolásra” készíteti a költőt; ott is szójátékszerűen válik a falu neve sokatmondóvá (*Zámoly – számolj*).

Visszatérve az 1938-as versre, a pejoratívan csengő szavak sokasága – *vétkes, bitang, buta, bolondulok, kárhozat* – ellenpont a másoknál gyakran közhelyszerűen patetikus *haza* szó mellett. Majdnem olyan éles a kontraszt, mint József Attila *Nincsen apám* versében a vakmerő és povokatív *betörök* vagy a *ha kell, embert is ölök* – szemben a *tiszta szív, az áldott föld* meg a *gyönyörű szép szívem* nagy érzelmi töltésű kifejezéseivel.

Nem alacsonyítja le Csanádi a *haza* fogalmát. Ellenkezőleg: a megjelenített döntési helyzetben jobban átérezzük a *haza*, az otthon, a közösséghez tartozás nélkülözhetetlen fontosságát, mint ahogy sírva búcsúzna. Pedig – Balassival mondva – ez az ő *Búcsúja hazájától*. A veszteség súlya mutatja meg a *haza* értékét. Ha a hazavesztés *kárhozatot* jelent, akkor a *haza* szükségképpen üdvözítő eszmei érték. A költői törekvés drámaiságát is érzékelhetjük: a nemzethazáért vállalt költői hivatás által a még ismeretlen poéta nemcsak üdvözülhet, hanem el is bukhat. Ebben a tudatban vállalni a pályát keservesebb, mintha a csatatérre sietne. Csatatérben néhány év múlva nem volt hiány – a költői célok megvalósulása viszont még jóval több, mint egy évtizedig váratott magára.

